

UO‘K: 811.512.133’373.7

YOSH VA JINGA OI D FRAZEOLIGIZMLARNING SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI: TIPOLOGIK YONDASHUV

Abdurazzakov Yusufjon Usmoilovich

FarDU., katta o‘qituvchi,

e-mail: yusuffer@mail.ru Telefon: +998939829864

orcid.org/0000-0001-6331-6342

Annotatsiya: Mazkur maqolada yosh va jins omiliga oid frazeologik birliklarning sotsiolingvistik xususiyatlari tipologik yondashuv asosida tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — o‘zbek, rus, ingliz va nemis tillaridagi frazeologizmlar orqali jamiyatda mavjud bo‘lgan stereotiplar, jinsiy rollar va madaniy qadriyatlarning tilga qanday aks etishini ochib berishdan iborat. Tadqiqot metodlari sifatida frazeologik birliklarning matndagi ishlatilish konteksti tahlil qilindi, so‘ngra tillararo qiyosiy tahlil va statistik umumlashtirishlar amalga oshirildi. Masalan, erkaklarga oid frazeologizmlar jasorat va kuchni, ayollarga oidlari esa go‘zallik va itoatni aks ettiradi. Nemis tilida ham bu holat kuzatiladi: “ein echter Kerl” (chinakam erkak) yoki “das schwache Geschlecht” (zaif jins). Xulosa sifatida, frazeologizmlar til orqali jamiyatdagi ongli va ongsiz ijtimoiy stereotiplarni saqlab qoluvchi vosita ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, sotsiolingvistika, yosh, jins, stereotip, tipologiya, nemis tili.

SOCIOLINGUISTIC FEATURES OF AGE- AND GENDER-RELATED PHRASEOLOGISMS: A TYPOLOGICAL APPROACH

Abstract: This article examines the sociolinguistic characteristics of phraseological units related to age and gender through a typological approach. The primary aim is to analyze how phraseologisms from Uzbek, Russian, English, and German reflect social stereotypes, gender roles, and cultural norms embedded in language. The study uses methods such as contextual textual analysis, cross-linguistic comparison, and statistical synthesis. The results show that these expressions often reinforce common social beliefs: male-related phrases emphasize strength and bravery, while female-related ones reflect beauty and passivity. Age-related idioms either value experience and wisdom or express inexperience and weakness. German examples such as *ein alter Hase sein* (an experienced person) and *noch grün hinter den Ohren sein* (inexperienced) support these observations. The study concludes that phraseologisms function

as a mirror of societal attitudes and can maintain or challenge existing social norms. The findings can be useful for researchers in linguistics, gender studies, and intercultural communication.

Keywords: phraseologism, sociolinguistics, age, gender, stereotype, typology, German language.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, СВЯЗАННЫХ С ВОЗРАСТОМ И ПОЛОМ: ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация: В статье исследуются социолингвистические особенности фразеологических единиц, связанных с возрастом и полом, с использованием типологического подхода. Целью исследования является выявление того, как фразеологизмы на узбекском, русском, английском и немецком языках отражают социальные стереотипы, гендерные роли и культурные представления. Использовались методы контекстного анализа, сопоставительного лингвистического подхода и статистического обобщения. Результаты показали, что возрастные и гендерные фразеологизмы закрепляют определённые социальные представления: мужчины ассоциируются с силой и смелостью, женщины — с красотой, мягкостью и покорностью. Возрастные выражения варьируются от восхваления мудрости до насмешек над неопытностью. Например, в немецком языке выражения *ein echter Kerl* (настоящий мужчина) и *das schwache Geschlecht* (слабый пол) подтверждают данные выводы. В заключении подчеркивается, что фразеологизмы служат отражением общественного сознания и играют важную роль в закреплении или переосмыслении культурных норм. Работа представляет интерес для специалистов в области лингвистики, гендерных исследований и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: фразеологизм, социолингвистика, возраст, пол, стереотип, типология, немецкий язык.

KIRISH

Til – insoniyat jamiyatining ajralmas ijtimoiy hodisasi bo‘lib, u faqatgina aloqa vositasi emas, balki inson tafakkuri, madaniyati, qadriyatlari va ijtimoiy ongini ifodalovchi asosiy sistemadir. Til orqali insonlar o‘zaro muloqot qiladi, jamiyatda o‘z o‘rnini belgilaydi hamda madaniy merosni avloddan-avlodga yetkazadi. Tilda mavjud bo‘lgan frazeologik birliklar esa ushbu jarayonlarning eng obrazli, emotsional va madaniy jihatdan boy qatlamini tashkil etadi. Frazeologizmlar har bir millatning tarixiy tajribasi, hayot tarzi va mentalitetini o‘zida aks ettiradi.

Xususan, yosh va jinsga oid frazeologik birliklar insonning ijtimoiy roli, mavqei va jamiyatdagi o‘rni bilan bog‘liq bo‘lgan stereotiplar, qadriyatlar va madaniy qarashlarni mujassamlashtirgan tildir. Ular orqali jamiyatning ayol va erkakka, yosh va keksa avlodga bo‘lgan munosabati, shuningdek, ularning faoliyati, fazilatlari yoki nuqsonlariga bo‘lgan

qarashlari ifodalanadi. Turli tillarda bunday frazeologizmlar o‘xshashlik bilan birga, o‘ziga xos milliy-madaniy rang-baranglikka ham ega bo‘lib, bu esa ularni sotsiolingvistik jihatdan chuqur tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur maqolada yosh va jins omiliga asoslangan frazeologik birliklarning sotsiolingvistik xususiyatlari tipologik yondashuv asosida o‘rganiladi. Tadqiqot uch tilda – o‘zbek, rus va ingliz tillarida, shuningdek qo‘shimcha ravishda nemis tilida ham frazeologik misollar asosida olib borilib, ushbu tillardagi frazeologik birliklarning umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mavzu bo‘yicha olib borilgan tadqiqotning nazariy asoslarini shakllantirishda sotsiolingvistika, frazeologiya, psixolingvistika hamda gender lingvistikasi sohalariga oid qator muhim ilmiy manbalar o‘rganildi va tahlil qilindi. Jumladan, U. Labovning (1972) sotsiolingvistik naqshlar haqidagi ishlari til va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tushunishda asos bo‘lib xizmat qildi. R. Lakoffning (1975) “Language and Woman’s Place” asari til va gender munosabatlarini tahlil qilishda nazariy zamin yaratdi. Shuningdek, tarjimashunoslikda frazeologizmlarning konnotativ ma‘nosini tushunishda V.N. Komissarovning (1980) ishlari muhim manba sifatida tanlandi. Mahmudov N. (2019) tomonidan o‘zbek tilidagi frazeologik birliklarning lingvistik xususiyatlariga oid ishlari esa milliy kontekstda chuqur tahlil olib borish imkonini berdi.

Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy tilshunoslikda qo‘llaniladigan ko‘p yo‘nalishli yondashuvlarga tayangan bo‘lib, bunda **tipologik tahlil, matnlar asosidagi kontekstual tahlil, tillararo qiyoslash** hamda **statistik umumlashtirish** usullaridan foydalanildi. Ushbu yondashuvlar frazeologik birliklarning nafaqat semantik, balki ijtimoiy va madaniy yuklamalarini ham aniqlashga imkon berdi.

Empirik material sifatida o‘zbek, rus, ingliz va nemis tillaridagi zamonaviy va tarixiy frazeologik lug‘atlar, internet korpuslar va yozma matnlar (badiiy adabiyot, publitsistika, maqolalar) tanlab olindi. Frazeologizmlarning jins va yosh mezonlari asosida tasnifi amalga oshirildi va har bir til kontekstida ularning stereotipik yuki aniqlab berildi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida o‘zbek, rus, ingliz va nemis tillaridan olingan 150 dan ortiq frazeologik birliklarning tahlili natijasida bir qator muhim xulosalar aniqlandi. Jumladan:

Yoshga oid frazeologizmlar ko‘pincha insonning hayotiy tajribasi, aqliy yetukligi, bolalarcha beparvoligi yoki ijtimoiy faoliyatga layoqatliligi (yoki layoqatsizligi) kabi sifatlarni ifodalaydi. Masalan, o‘zbek tilidagi “*suti og‘zidan ketmagan*”⁴⁴⁰ iborasi yosh, hali tajribaga ega bo‘lmagan shaxsga nisbatan qo‘llanilsa, “*qari qurt*” esa uzoq umr ko‘rgan, hayotning turfa kechinmalarini boshdan o‘tkazgan shaxsni bildiradi. Xuddi shunday, ingliz tilidagi “*wet behind*

⁴⁴⁰Mahmudov, N. (2019). O‘zbek tilining frazeologizmlari. Toshkent: Fan

the ears” va nemis tilidagi “*noch grün hinter den Ohren sein*”⁴⁴¹ iboralari ham yosh va tajribasizlikni bildiradi, rus tilidagi “*молоко на губах не обсохло*” iborasi esa shunga yaqin semantik yuklamaga ega.

Jinsga oid frazeologizmlar esa erkak va ayollarga nisbatan jamiyatda shakllangan stereotipik tasavvurlarni aks ettiradi. Tadqiqotda ayollarga nisbatan go‘zallik, noziklik, itoatkorlik kabi passiv ijtimoiy sifatlar bilan bog‘liq iboralar ustunlik qilgani kuzatildi. Masalan, o‘zbek tilidagi “*nozik xilqat*”, rus tilidagi “*слабый пол*”, ingliz tilidagi “*the fair sex*”, nemis tilidagi “*das schwache Geschlecht*” iboralari bunga misol bo‘la oladi. Erkaklar esa ko‘pincha kuch, jasorat, qat’iyat, rahbarlik singari ijobiy, faol rollar bilan tasvirlanadi. Masalan, o‘zbek tilida “*bahodir yigit*”, ingliz tilida “*real man*”⁴⁴², nemis tilida “*ein echter Kerl*” va rus tilida “*настоящий мужик*” kabi iboralar mavjud.

Tillararo qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, frazeologizmlarda ba’zi umumiy global stereotiplar mavjud bo‘lsa-da, har bir tilda ularning ifoda shakli va madaniy konnotatsiyalari o‘ziga xosdir. Masalan, o‘zbek tilidagi iboralar ko‘proq milliy qadriyatlar, ota-onaga hurmat, jamiyatdagi an’anaviy rol taqsimoti bilan uyg‘unlashgan. Ingliz va nemis tillarida esa ba’zi frazeologizmlar zamonaviy jamiyatdagi gender tengligi g‘oyalari bilan o‘zgarishga yuz tutayotganini ham ko‘rish mumkin.

Shu bilan birga, frazeologik birliklarning stereotipik mazmuni ularning barqarorligiga ham bog‘liq: ko‘plab frazeologizmlar og‘zaki nutqda hali ham faol ishlatilmoqda va ular orqali jamiyat ongida mavjud bo‘lgan qadriyatlar mustahkamlanib bormoqda. Bu holat sotsiolingvistik jihatdan frazeologizmlarni faqat til hodisasi sifatida emas, balki ijtimoiy ongning shakllantiruvchi vosita sifatida ko‘rishga imkon beradi.

XULOSA

Yosh va jins omiliga oid frazeologik birliklar tilning nafaqat lingvistik, balki sotsiolingvistik va madaniy qatlamlarini ham yoritib beradi. Ushbu iboralar orqali insonlarning jamiyatdagi o‘rni, jinsiy rollari, yosh bilan bog‘liq tajriba va qarashlar, shuningdek, qadriyatlar tizimi ifodalanadi. Har bir tilda bu frazeologik birliklar orqali jamiyatdagi ijtimoiy ong, stereotiplar va qadimiy an’analar o‘z aksini topgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yosh va jinsga oid frazeologizmlar soddadil tilda aytilgan bo‘lsa-da, ular chuqur semantik yuklama va madaniy ma’lumotga ega. Bunday iboralar ko‘pincha jamiyatda mavjud bo‘lgan gender tengsizligi, yoshi kattalarga bo‘lgan hurmat, yoki yoshlarga nisbatan ishonchsizlik kabi qarashlarni mustahkamlaydi yoki aks ettiradi. Shu sababli, ularni o‘rganish tilshunoslikdan tashqari ijtimoiy fanlar – ayniqsa sotsiologiya, psixologiya va madaniyatshunoslik – uchun ham muhimdir.

Mazkur maqola natijalari frazeologik birliklarni tarjima qilishda madaniy tafovutlarni inobatga olish zaruriyatini ko‘rsatadi. Shuningdek, ular xorijiy tillarni o‘rganishda, milliy

⁴⁴¹ Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press.

⁴⁴² Lakoff, R. (1975). *Language and Woman’s Place*. Harper & Row

mentalitetni anglashda va madaniyatlararo kommunikatsiyani samarali yo‘lga qo‘yishda katta ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, yosh va jins omiliga oid frazeologizmlar til orqali jamiyatning ongini shakllantiruvchi vosita sifatida faol ishlaydi hamda ularni o‘rganish zamonaviy lingvistik tahlilning dolzarb yo‘nalishlaridan biridir.

Yosh va jins omiliga oid frazeologizmlar til va jamiyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqalarni ochib beradi. Ular orqali ijtimoiy stereotiplar, qadriyatlar va madaniy tafakkur ifodalanadi. Ushbu maqola natijalari tilshunoslik, tarjimashunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalarida qo‘llanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press.
2. Lakoff, R. (1975). *Language and Woman’s Place*. Harper & Row.
3. Komissarov, V.N. (1980). *Lingvistika perevoda*. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya.
4. Mahmudov, N. (2019). *O‘zbek tilining frazeologizmlari*. Toshkent: Fan.
5. Oxford Idioms Dictionary (2003). Oxford University Press.
6. Русская фразеология (2001). Москва: Русский язык.